

Штома Л. Н.

Старший науковий співробітник
відділу педагогічної естетики та етики
Інституту педагогічної освіти і освіти
дорослих НАПН України

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ ЕСТЕТИЧНОГО ДОСВІДУ В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті на основі теоретичного аналізу встановлюються істотні ознаки естетичного досвіду, обґрунтовуються критерії та показники його сформованості в контексті професійної підготовки учителів-філологів.

Проблема. Реформування освіти відповідно до Закону України "Про освіту" передбачає реалізацію принципу гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, визнання її самобутності й самоцінності, формування компетентності учня як загальної здатності до суспільної діяльності на основі знань, досвіду, системи цінностей, здібностей, набутих у процесі навчання.

Провідним завданням загальноосвітньої школи має стати піднесення дитини як найвищої цінності суспільного життя, розвиток її інтелекту, потенційних творчих можливостей, формування загальнолюдських і національних морально-естетичних духовних вартостей. Його здійснення залежить насамперед від учителів-вихователів, у яких розвинена естетична культура, сформований естетичний досвід. [1,6]

Прилучення до цінностей мистецтва, національної та світової художньої культури, виховання естетичних почуттів, смаків, ідеалів зумовлює необхідність пошуку нових підходів до підготовки майбутніх учителів. Саме знання і багатство духовності вихователя, що визначається особистісним естетичним досвідом, будуть забезпечувати дієвість його педагогічних впливів. Взаємодія вчителя й учнів повинна базуватись на позитивному естетичному почутті. Активізація почуттєвого поля дітей є запорукою успіху освіти та виховання, мистецтво ж виступає засобом

естетичного виховання. Таким чином, підготовка кваліфікованих учителів-філологів, для яких мистецтво слова є предметом і засобом діяльності, є важливою справою вищої педагогічної школи.

Актуальність даної проблеми посилюється ще й тим, що така підготовка вчителів-філологів сприятиме здійсненню інтелектуального розвитку дітей мистецтвом слова шляхом формування позитивного, чуттєво-емоційного ставлення до навчального предмета.

Метою моєї статті є формування естетичного досвіду студентів філологічних факультетів педагогічних вузів, під стратегією якого ми розуміємо розвиток неповторного ансамблю психічних сил людини, її естетичного "Я", містить багато питань і, передусім, питання щодо критеріїв результативності даного процесу.

Виклад основного матеріалу. *Естетичний досвід* - надзвичайно широка галузь естетичної теорії, в якій базуються інтереси таких наук, як філософія, педагогіка, фізіологія вищої нервової діяльності, психологія, соціальна психологія, етика, естетика тощо.

Дослідники вважають формою виявлення естетичного досвіду естетичне ставлення особистості, тобто діяльнісний почуттєво-оцінний процес зв'язку з буттям (Д. Джола, Б. Замбровський, Ф. Кондратенко, Р. Сапенко, В. Чаурелі). [3,6]

В основі естетичного ставлення, як і будь-якого іншого; лежить потреба, у даному випадку потреба в досконалості, яка формується в процесі попередньої діяльності людини. Потребуючи свого задоволення, вона породжує установку на пошук естетично цінних предметів. Знайти їх можливо або в процесі спеціального пізнання ціннісних властивостей існуючих предметів, або створюючи нові.

Тому в естетичному ставленні є два компоненти або способи вияву ставлення - естетична свідомість (або естетичне відображення) та естетична діяльність (А. Щербо, Д. Джола). [3,10]

У естетичному ставленні поняття "естетична свідомість" через свої складові (естетичне сприйняття, естетичні погляди, потреби, почуття, смаки тощо) співвідноситься з поняттям естетичної діяльності, представляючи її духовний, ідеальний план. Сама ж діяльність виступає як технологічний спосіб виробництва та реалізації естетичної свідомості, як вид духовної діяльності (естетичне споглядання, естетичне сприймання, естетичне судження тощо) та практично-духовної діяльності (творчість, навчальна естетична діяльність тощо). [6,10]

Естетичний досвід того чи іншого студента-філолога, безумовно, має неповторні риси і в цьому плані є цілком індивідуальним утворенням, яке пов'язане з інтелектуальним та емоційним розвитком даної особистості, а також деякими психофізіологічними її особливостями. Тому природно, що, ведучи розмову про критерії його сформованості, ми наважуємося говорити лише про можливу, а не про остаточну діагностику. Але в цілому естетичний досвід особистості опосередкований рівнем естетичного розвитку суспільства та конкретного соціального середовища, а також способами і результатами залучення до естетичних цінностей та наявністю естетичних моментів у діяльності людини, тому окремі показники, потрібні для формування і розвитку естетичного досвіду особистості, можна встановити з певною часткою точності.

Ефективність формування естетичного досвіду особистості залежить, у першу чергу, від розвиненості її естетичних запитів, які зумовлюють готовність до сприймання та засвоєння естетичної інформації, тобто від мотиваційної сфери (естетичних потреб, інтересів, почуттів тощо). Мотиваційна сфера визначає внутрішню включеність особистості у процес засвоєння досвіду ставлень, який міститься у творах мистецтва, детермінує вибірковість у використанні естетичних знань, а також характер їх опочуттєвлення, дозволяє усвідомити вихідну особистісно значущу позицію до мовно-естетичної сфери. А тому ступінь сформованості мотиваційної сфери майбутніх учителів-філологів, особливо їх естетичних потреб, які лежать в

основі естетичного ставлення людини до дійсності та породжують нові потреби, є одним із основних критеріїв сформованості їх естетичного досвіду.

Естетичний досвід студентів філологічних факультетів формується також і в міру накопичення ними знань у галузі світової художньої культури, естетики та мистецтва слова. Рівень мовно-естетичної ерудованості є ще одним критерієм сформованості естетичного досвіду студентів філологічних факультетів педагогічних вузів.

Без естетичних знань, без понять, у яких узагальнено естетичний досвід минулих поколінь, науково усвідомлені закономірності естетичного освоєння світу, утруднене, а то й неможливе спілкування у будь-яких питаннях естетичної культури. Ці знання допомагають усвідомити естетичну потребу, орієнтують на споглядання та творчість як способи задоволення потреби; в поняттях усвідомлюється все багатство естетичних цінностей, окремі прояви законів досконалості в різних сферах [2,4,10]. Тому наявність знань у галузі естетики та світової художньої культури є одним з показників рівня естетичної ерудованості студентів.

Але загальна культура особистості, сформованість її естетичного досвіду виявляються не тільки у її естетичній освіченості, а й у тому, як, у якій формі вона вміє висловлювати свої думки. Критерії мовно-естетичної ерудованості включають в себе ще й сукупність мовних та позамовних фонових знань, що виявляються у мовленнєвій діяльності, спрямовані на мобілізацію інтелектуальних та емоційних можливостей особистості для оволодіння функціями мистецтва слова, розвитку естетичного чуття мови, творчої уяви. Тому мовна грамотність, володіння системою літературно-теоретичних знань, понять, термінів є також показниками рівня мовно-естетичної ерудованості студентів філологічних факультетів.

Мотиваційна сфера особистості (потреби, інтереси, почуття) обумовлює ціннісно-орієнтаційну (смак, оцінка, ідеали) сферу.

Педагоги наголошують, що ціннісні орієнтації - це вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей. Вони істотно впливають на стиль мислення і життя індивіда, перебіг емоційних та мотиваційних процесів. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною її ціннісних орієнтацій [4,12].

Естетичне оцінювання, під час якого визначається естетична цінність (краса і потворність, комічність, трагічність) сприйманих предметів і явищ, що сприймаються, тобто міра відповідності їх суспільній потребі в удосконаленні середовища і самої людини в напрямку дедалі більшої гуманізації та доцільності (позитивності), є обов'язковим елементом естетичного ставлення людини до дійсності.

Для майбутніх учителів-філологів показниками сформованості ціннісно-орієнтаційної сфери є, в першу чергу, якість особистісних естетичних уподобань (тобто естетичних смаків) у галузі мистецтва та художньої культури, і мистецтва слова зокрема; повнота та якість естетичних суджень у процесі оцінної діяльності; сформованість їх естетичних ідеалів. [8,10]

Таким чином, завдання встановлення міри сформованості ціннісно-орієнтаційної сфери студентів-філологів набуває особливого значення для дослідження їх естетичного досвіду та виступає ще одним важливим критерієм його розвиненості.

Естетичне перетворення дійсності людиною є підсумковим, інтегративним виявом її естетичного ставлення. Тому визначення рівня сформованості вмінь та навичок, набутих у процесі мовно-естетичної діяльності, становить зміст четвертого критерію. [4,12]

Естетичне сприймання як вид духовної естетичної діяльності значною мірою залежить від здатності індивіда до асоціативного мислення і відчущання, від розвиненості його образної фантазії (уяви). В процесі естетичного сприймання активізуються почуття індивіда, що здебільшого

пов'язано з "впізнанням" змісту та значимості художнього твору. Тому повноцінне естетичне сприймання припускає наявність певних мовно-естетичних знань у суб'єкта сприймання. Взаємодіючи з іншими компонентами процесу, вони відіграють суттєву роль у виникненні суб'єктивного образу - уявлення, адекватного художньому образу, тобто впізнанню та усвідомленню певного змісту в конкретній формі. Отже, асоціативні уявлення, пов'язані з понятійними узагальненнями та вираженням вражень, які виникають у процесі естетичного сприймання конкретних об'єктів - достатньо переконливий показник якості сприймання [5,7].

Сприймання твору художньої літератури передбачає проникнення в суть авторського задуму, що передається за допомогою виражальних засобів. А це означає, що реципієнт здійснює деякий пошук, що називається інколи "актом співтворчості". Такий пошук у процесі образного узагальнення може бути спрямований, наприклад, на з'ясування ідеї твору, його ідейно-естетичної спрямованості. Під час пошуку процеси, або акти, образного та понятійного узагальнення тісно переплітаються.

Для здійснення естетичної діяльності обов'язково потрібні спеціальні для кожної галузі діяльності здібності та уміння. Вміння та навички користування зображально-виражальними можливостями мови на основі художніх текстів, змістовність їх стилістичного аналізу, здатність усвідомлювати та використовувати норми мовної грамотності для вираження емоційного стану, образність та емоційна забарвленість мови характеризують рівень мовно-естетичної (як виду духовно-практичної) діяльності майбутніх учителів-філологів і є його показниками [1,9]

Оскільки людина пізнається через її діяльність, то група критеріїв сформованості естетичного досвіду особистості має охоплювати і творчу діяльність. Формування естетичного досвіду зумовлюється практикою життя і характеризується такими моментами: активною творчою діяльністю кожної

людини; зв'язком її з життям суспільства; духовними набутками самої людини (І. Зязюн)[6,7].

Науково обґрунтоване визначення творчості дав Л. Виготський. Він зазначав, що творчою є така діяльність людини, результатом якої є не відтворення вражень та дій, що вже були в її досвіді, а створення нових образів або дій [1,5].

У діяльності студента-філолога творчість може виявлятися у здатності ставити та вирішувати творчі завдання, в оригінальності та самостійності їх виконання, прагненні виразити свої світовідчуття, власний погляд на світ, у знаходженні для цього адекватної виразної художньої форми, а також у здатності розуміти абсолютно нові викладання думок у межах "даної мови". У комплексі різних виявів мовленнєвої діяльності творчі вияви формують у студентів досвід творчої діяльності, в результаті збагачення якого розвивається здатність естетичного оформлення результатів діяльності - мови, яка є найважливішим засобом виховання особистості.

Отже, ступінь творчої спрямованості мовно-естетичної діяльності майбутніх учителів-філологів виступає обов'язковим критерієм сформованості їх естетичного досвіду.

Таким чином, виділяємо п'ять критеріїв сформованості естетичного досвіду студентів філологічних факультетів педагогічних вузів на основі мистецтва слова відповідно до уявлень філософської, педагогічної та психологічної наук щодо єдності сфери знань, почуттів і практичної діяльності: *ступінь сформованості мотиваційної сфери*, що стосується, в першу чергу, розвиненості естетичних потреб, які породжують естетичні інтереси, почуття, та мовно-естетичної спрямованості майбутніх учителів-філологів; *рівень мовно-естетичної ерудованості*, основу якого становить наявність знань у галузі мистецтва, естетики та нормативні знання у сфері мистецтва слова; *міра сформованості ціннісно-орієнтаційної сфери*, яка дозволяє визначити розвиненість естетичних смаків як особистісної естетичної позиції людини, естетичних оцінок, що виявляються у формі

оцінних суджень та естетичних ідеалів, які в оцінюванні є вищими і складнішими критеріями; *рівень сформованості вмінь та навичок мовно-естетичної діяльності*, що включає нормативні уміння та навички, які виробляються в процесі естетичної діяльності у галузі мистецтва слова; *вияв здатності до творчої діяльності*, який передбачає індивідуальну діяльність особистості у галузі мистецтва слова і виявляється у здатності до творчого оперування мовно-естетичними знаннями, пошуках, знаходженні й "відповідальності" за своє слово та його наслідки [1,5]

На основі обґрунтованих критеріїв можна визначити рівні сформованості естетичного досвіду студентів, який посідає "серцевину", центральне місце у професіограмі вчителя-філолога. На його підґрунті вибудовуються професійно-педагогічні здібності вчителя, оскільки естетичний досвід характеризує обсяг знань, умінь та навичок естетичної діяльності у галузі мистецтва слова, а також особистісні компоненти структури свідомості вчителя: естетичні погляди, смаки, інтереси тощо. Таким чином, естетичний досвід зумовлює характер функціонування кожного з компонентів структури особистості вчителя, надаючи їм певної естетичної орієнтації.

Розвинене естетичне почуття формує основу естетичного смаку майбутнього вчителя, виявляється як складний комплекс психічних якостей, в яких відбиваються здібності сприймати естетичне, усвідомлювати його й оцінювати. Отже, педагогічна діяльність вчителя-філолога спрямовується на виховання в учнів відчуття і оцінки естетичного чинника не лише у мистецтві слова, а й у навколишньому світі (природі, побуті, взаєминах тощо).

Література

1. Кремень В. Г. Енергія інтелекту / Василь Кремень // Освіта. – 2011. – 9-16 берез. (№14). – С. 4–5
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте: психол. очерк: кн. для учителя / Л. С. Выготский. – М: Просвещение, 1991. – 93 с.
3. Джола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів: навч.-метод. посіб. / Джола Д.М., Щербо А.Б. – К.: ІЗМН, 1998. – 392 с.

4. Зязюн І. А. Виховання естетичного сприймання : матеріали на допомогу лектору / І. А. Зязюн, А. С. Канарський. – К.: Знання, 1968. – 52 с.
5. Зязюн І. А. Естетична регуляція ціннісної свідомості / І. А. Зязюн // Професійно-художня освіта України : зб. наук. пр./ [редкол.: І. А. Зязюн, В. О. Радкевич, Р. Т. Шмагало та ін.]. – Київ; Черкаси, 2005. – Вип. 3. – С. 3-15
6. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування та сфери вияву / Іван Андрійович Зязюн. – К.: Вища шк., 1976. – 172 с.
7. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навч. посіб. для вчителів, асп., студ. середніх та вищ. навч. закл. / Зязюн І. А., Сагач Г.М.– К.: Укр.-фінський ін-т менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
8. Педагогічна майстерність: підруч. для студ. вищ. пед. навч. закл. / [І.А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І.А. Зязюна. – [3-тє вид., допов. і пререроб.]. – К.: СПД Богданова А.М., 2008. – 376 с.
9. Педагогічна майстерність: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / [упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т.Г. Дмитренко та ін.; за ред. І.А. Зязюна]. – К.: Вища шк., 2006. – 606 с.
- 10.Отич О. М. Естетичний сенс індивідуальності / Олена Отич // Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент : зб. наук. пр. / Мистецький ін-т художнього моделювання та дизайну одягу ім. Сальвадора Далі. – К., 2008. – Вип. 3. – С. 40–52
- 11.Отич О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: іст. і методол. аспекти : монографія / [за наук. ред. І. А. Зязюна] ; Олена Отич. – Чернівці : Зелена Буковина, 2008. – 440 с.
- 12.Отич О. М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання : теоретичний і методичний аспекти : монографія / [за наук. ред. І. А. Зязюна] ; Олена Отич. – Чернівці : Зелена Буковина, 2009. – 752 с.

У статті на основі теоретичного аналізу встановлюються істотні ознаки естетичного досвіду, обґрунтовуються критерії та показники його сформованості в контексті професійної підготовки учителів-філологів.

Ключові слова: мистецтво, вчитель, естетичний досвід, особистість, культура.

В статье на основе теоретического анализа определяются существенные признаки эстетического опыта, обосновываются критерии и показатели его сформированности в контексте профессиональной подготовки учителя-филолога.

Ключевые слова: искусство, учитель, эстетический опыт, личность, культура.

In article on the basis of theoretical analysis the essential features of aesthetic background are identified, criteria and indicators of its development are justified in the context of teachers-philologists professional training.

Keywords: art, teacher, aesthetic background, personality, culture.